



บทที่ 1

บทนำ

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษา การดำรงอยู่ของทาสในสมัยรัตนโกสินทร์โดยการเน้นให้ความสำคัญ
สำคัญที่ตัวทาสในลักษณะที่สัมพันธ์กับสภาพทาง เศรษฐกิจและสังคมซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจถึงการ
ดำรงอยู่ของทาสในอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างจากการรับรู้และงานศึกษาเดิม คือ ทาสเป็น
กลุ่มสังคมคนที่มีพลวัตรเช่นเดียวกับกลุ่มสังคมอื่น มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวที่สอดคล้องกับ
อดีตสังคมในขณะนั้น ทาสมีฐานะและบทบาทในลักษณะที่ใกล้เคียงกับไพร่ และเป็นส่วนหนึ่ง
ของรัฐจักรการหมุนเวียนของทุนและแรงงาน ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นก่อนที่จะมีการทำลิสัญญากับ
อังกฤษใน พ.ศ. 2398 และเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การสลายตัวของระบบทาส

สถานะความรู้และการรับรู้ เรื่องทาสและการเลิกทาส

การมีทาสดำรงอยู่ในสังคมไทย เหตุการณ์การเลิกทาสและพระราชกรณียกิจการ
เลิกทาสนั้น ได้กลายมาเป็นประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยต่อสังคมในระยะ
ต่อมาจนกระทั่งปัจจุบันทั้งในแง่การรับรู้งานเขียนและการศึกษา ดังเห็นได้จากการกล่าวถึง
เสมอในประวัติศาสตร์ด้านการเมือง เศรษฐกิจสังคมงานเขียนอื่นๆ อีกมาก

การศึกษาในเรื่องนี้เพิ่งปรากฏเมื่อทศวรรษ 2500 และศึกษาโดยตรงและจริงจัง
ในทศวรรษ 2520 นี้เอง การให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ส่วนนี้ต่อสังคมและประวัติศาสตร์
ชาติไทย แต่มิได้มีการศึกษาเป็นเรื่องที่น่าแปลกใจไม่น้อยสำหรับผู้ที่จะเขียนประวัติศาสตร์ทาส
และการเลิกทาสซึ่งเริ่มตระหนักในเรื่องนี้ในทศวรรษ 2480 ว่าประวัติศาสตร์ทาสและการเลิก
ทาสซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาตินั้นยังไม่มี มีเพียงภาพวาดที่พระที่นั่งอนันตสมาคมเท่า
นั้นควรมีการเขียนเป็นหนังสือ¹ และนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องนี้มีความเห็นว่ามีกรกล่าวถึง

¹ "จดหมายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงพระยาอนุนามราชชนลงวันที่ 2
พ.ย 2482" ในการเลิกทาสในรัชกาลที่ 5, หนังสืออนุสรณ์งานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพรตนากร, 2487), หน้า 22

ทาสราวกับพหูสูตร แต่จริงๆ แล้วดูเหมือนจะไม่มีใครรู้เรื่องทาสอย่างจริงจัง²

ความสำคัญอยู่ที่ว่าในกระบวนการนี้ได้มีผลต่อการรับรู้งานเขียน ในการสร้าง ภาพทาสอย่างมากนับจากมีการเลิกทาสเป็นต้นมา

ความคิดคลาสิกของสถานะความรู้และงานศึกษา

ก่อนการออกพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 ข้อตกเถียงในเรื่องการเลิก ทาสมีอยู่พอสมควร ซึ่งพบปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์ เช่น บางกอกรีคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) สยามรีปอสิเตอรี (Siam Repository) บางกอกไทม์ (Bangkok Time) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่ดำเนินการกิจการโดยชาวต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ สำหรับหนังสือพิมพ์ไทย (ซึ่งขณะนั้นมีเพียงไม่กี่ฉบับ) เช่น ตูร์วิภาคพจนกิจ ตรุโฆวาท มิวล่งบ้าง และการตกเถียง แสดงข้อคิดเห็นนับว่าน้อยมาก เมื่อเทียบกับหนังสือพิมพ์ที่ดำเนินการโดยชาวต่างประเทศ

ความสนใจในเรื่องทาสและการเลิกทาสนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการ มีความสัมพันธ์กับตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งเป็นชาติตะวันตกที่มีความคิดแบบใหม่ต่างจาก ชาวตะวันตก ที่เข้ามาก่อนหน้านี้ ทั้งในด้านความคิดและการปฏิบัติ³ ทาสกลายเป็น

² ชาติชาย พณานนท์, "ทาสอยุธยาในกฎหมายรัชกาลที่ 1" วารสารประวัติ ศาสตร์ 8 (ก.ย - ธ.ค 2526) : 75.

³ สายชล วรรณรัตน์ และคณะ, หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย เอกสารประกอบการ สัมมนาโครงการไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2528).

ลักษณะของความป่าเถื่อนกตมมนุษย์ด้วยกันลงเป็นทาส เป็นเรื่องขัดขวางความเจริญของประเทศ แสดงถึงความไม่ศิวิไลซ์ และในท้ายที่สุดควรมีการเลิกทาส

การเผชิญหน้ากับภัยทางการเมือง เป็นปัญหาที่สำคัญที่ประเทศสยามกำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น คือ ภัยจากอาณานิคม เป็นผลให้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศให้สอดคล้องกับสถานการณ์ขณะนั้น ได้แก่การปฏิรูปประเทศในหลายๆ ด้านรวมทั้งการเลิกทาสด้วย⁴

นอกจากปัจจัยจากตะวันตกซึ่งเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญแล้ว ความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมไทยเองอันได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในระบบทาส ระบบทาสกลายเป็นระบบที่หมดประโยชน์สำหรับผู้ปกครอง, นายเงิน, และก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากในการปกครอง และระเบียบทางสังคมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศจึงมีการเลิกทาสในที่สุด⁵ ความเปลี่ยนแปลงทางความ

⁴ งานวิจัย วิชัย เสวมาตย์, การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2509). CHATCHAI PANANANON, SIAMESE "SLAVERY" THE INSTITUTION AND ITS ABOLITION (MICHIGAN : ANN ARBOR MICH, UNIVERSITY, 1982)

⁵ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน, "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526)

คิดภายในสังคมเกี่ยวกับมนุษย์^๕ ทำให้เกิดความคิดในเรื่องความเท่าเทียมกันในสังคม
ปรากฏการณ์ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเปิดโอกาสให้ราษฎรได้ร้องทุกข์ และแสดง
ความคิดเห็นซึ่งทำให้ทาสได้มีโอกาสมีด้วย เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน
ระบบทาสด้วย^๖

^๕ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดาร
อยุธยา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2522) สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนา
กับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก" (วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524) อรรถจักร
สัตยานุรักษ์, "ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงของ
สังคมไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ.2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนก
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531)

^๖ รายละเอียด ดูในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์

ความเห็นเกี่ยวกับทาส และการเลิกทาสแบ่งได้เป็น 2 แนวทางคือ⁷

1. แนวทางที่เห็นว่าควรมีการเลิกทาส การเลิกทาสเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องเกิดในประเทศสยามเพราะทาสคือ สัญลักษณ์ของความอัปยศของสังคมเป็นเรื่องไร้มนุษยธรรม ถ่วงความเจริญของประเทศ ความเจริญของบ้านเมืองนั้นมิใช่ขึ้นอยู่กับผู้นำเพียงอย่างเดียวแต่ราษฎรเป็นหนึ่งในกำลังใหญ่ 3 ประการของบ้านเมือง นอกจากนี้ในทางเศรษฐกิจการมีทาสยังเป็นเครื่องขัดขวางการขยายตัวทางการผลิตเนื่องจากแรงงานทาสเป็นแรงงานที่ไม่มีประสิทธิภาพขาดแรงจูงใจในการทำงานควรจะเปลี่ยนเป็นการว่าจ้างแรงงาน

2. แนวทางที่เห็นว่าไม่ควรมีการเลิกทาส ทาสในสยามต่างจากทาสทางตะวันตกมิได้ทาสให้แต่ร้ายกาจเป็นทาส เป็นวิธีการฟ่อนคลายความเดือดร้อนยามยากจนขาดแคลน ดังนั้น การมีทาสยังคงเป็นเรื่องการช่วยเหลือผู้ยากไร้ส่วนทางด้านเศรษฐกิจการมีทาสนั้นเป็นแรงงานที่มั่นคงและแน่นอนซึ่งย่อมจะเป็นหลักประกันที่ดีในเศรษฐกิจแบบใหม่ ซึ่งกำลังขยายตัวอย่างมาก

⁷ ความเห็นต่างๆ ดูได้จาก Siam Repository (4 July 1875). Bangkok time "The slavery question" และ Debt Slavery in Siam' (1 Dec. 1892) "Agutha" (20 Sept, 12 Nov.) "Slavery Siam" (30 Nov. 1892) "Slavery in Siam" (20 Nov. 1892) "Consular Report on Siam" (17 Oct. 1878) "A Mendacbus Lebel, Slavery in Siam (8 Dec. 1878); จดหมายเหตุสยามสมัย "ความขัดข้องของคนลี้คนคิด" (เล่ม 2 จ.ศ.1248 : หน้า 72) "เรื่องทาส" (เล่ม 4 จ.ศ. 1248 : หน้า 281-282) "การเลิกทาสควรดำเนินให้สำเร็จได้" (เล่ม 2 จ.ศ. 1245).



ตัวแทนของแนวทางแรก ที่สำคัญได้แก่ แอนนา เลียวโนเวนส์ ซึ่งเข้ามาเป็น
ผู้สอนหนังสือในราชสำนักสยาม จดหมายที่นางเขียนทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงความเห็นเรื่องทาสและการเลิกทาสและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาตอบนางและอธิบายเรื่องทาสของสยาม^๘

หมอบรัดเลย์ มิชชันนารีอเมริกา เป็นผู้ออกหนังสือพิมพ์ บางกอกกรี๊ดเดอร์ซึ่งมี
อิทธิพลไม่น้อยต่อปัญญาชน และชนชั้นสูงของไทยนอกจากการเสนอความเห็นทางหนังสือพิมพ์
หมอบรัดเลย์ ยังได้เสนอแนะวิธีการสร้างความเจริญในประเทศสยามกับพระยามหิธร 4
ประการ คือ การเลิกเคารพบูชา การเลิกทาส เลิกการพนันและการศึกษา^๙

เทียนวรรณซึ่งเป็นปัญญาชนคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เสนอความคิดเช่นเดียวกับ
บรัดเลย์ว่า ... การใช้ทาสเป็นเหตุให้ดูถูกเพื่อนมนุษย์ กระทำใจของนายเงินหรือผู้
ไม่เป็นทาสเป็นหนี้ให้ดูถูกคนเป็นหนี้เป็นทาส จนที่สวดพระคัมภีร์ก็จัดได้ว่าทาสมีศักดิ์นา 5 ไร
เป็นเหตุ ให้เกิดความรังเกียจตระกูลแลดูหมิ่นแก่กันจนขาดความกตัญญูต่อชาติเสียทีเดียว^{๑๐}
การสร้าง ความเจริญแก่บ้านเมืองต้องแก้ไขขนบธรรมเนียมในสยามเสียใหม่ เช่น เลิกการพนัน
เลิกการขายมนุษย์ลงเป็นทาสเพื่อพุงชาติของตนให้พ้นจากการดูถูกของชาติอื่นและเสนอให้มี
การเลิกทาสเป็น 2 ระยะ คือ ปล่อยทาส และรับทาสโดยมีแผนระดับชาติช่วยทาส
ให้มืองานทำ^{๑๑}

^๘ กษ. เอกสารรัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด ร.5 บ.1 10/1 .

^๙ George Haws Faultus. Abstract of the Journal of Rev.Dan.

^{๑๐} ชัยอนันต์ สมุทรวณิช, ชีวิตและงานของเทียนวรรณ และก.ศ.ร.กุหลาบ,
(กรุงเทพฯ : 2522) หน้า 33,86.

^{๑๑} ตลวิภาคพจนกิจ เล่ม 4 (ร.ศ.122) : 44.

สำหรับทัศนคติของผู้ปกครองต่อ "การเลิกทาส" เป็นไปเพื่อความ "ศิวิไลซ์" ของบ้านเมือง และ "พระเกียรติยศ" ของพระองค์พระมหากษัตริย์ การมีทาสทำให้ประเทศตกตึเตียนว่า เป็นเมืองเกินเมืองป่า และมีการปฏิเสศการมีทาสอยู่ในสังคมไทย ลงในหนังสือพิมพ์เลอตริงเพื่อแก้ข่าวที่ว่า การเลิกทาสในกรุงสยามเกิดจากการทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส นอกจากนี้ยังมีการเตรียมคำตอบสำหรับราชทูต ซึ่งจะเดินทางไปยุโรป ใน พ.ศ. 2441 หนึ่งในจำนวนสิบแปดข้อกล่าวถึง เรื่องทาสในกรุงสยาม และกฎหมายซึ่งได้ออกเกี่ยวกับทาสพระราชกรณียกิจปลดปล่อยทาสจึงเป็นเรื่องสำคัญและเป็นการสร้างและ รักษาพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์

งานเขียนเกี่ยวกับเรื่องทาสปรากฏทาสกถาซึ่งลงในวาริชญาณ พ.ศ. 2433 อธิบายเกี่ยวกับทาสตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ซึ่งแบ่งประเภทของทาสที่ควรใช้ 7 ชนิดและทาสอันไม่ควรใช้ 4 ชนิด รวมทั้งอธิบายถึงทาสในต่างประเทศ เช่น อินเดีย (ฮินดู) อีบุร์ซึ่งเป็นชาติที่เจริญในอดีต จุดประสงค์ของคำอธิบายก็คือ เพื่อให้เห็นสภาพของทาสว่าอยู่ใต้อำนาจของ ผู้เป็นนายทาสอย่างสามารถปกครองได้ตามชอบใจดังนั้นการเมตตาต่อทาส (รวมถึงการปลดปล่อยทาส-ผู้เขียน) นั้นจึงขึ้นอยู่กับ "...ท่านผู้ใจกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จะเห็นเป็นอธิการ เร็วแรงไปกว่าตัวทาสที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้นดอกกระมัง..."¹² และสร้างความเข้าใจของนายเงินเกี่ยวกับทาส นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความตระหนักและยอมรับว่า การมีทาสเป็นสิ่งที่ผิดเป็นเรื่องไร้มนุษยธรรมอีกด้วย

¹² กจช., เอกสารเย็บเล่มสารตราน้อย รล. สารตราน้อย เล่ม 8 เลขที่ 253 "ถึงพระเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้ปล่อยเจี๊ยะแม่ตะควนซึ่งจับไว้เป็นทาส..." เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย ม.13 เลขที่ 8 หน้า 3 หนังสือกราบบังคมทูล นก. เล่ม 1 เลขที่ 75 และ กระทรวงมหาดไทย ม.99 เลขที่ 109.

13. "ทาสกถา" การเลิกทาสในรัชกาลที่ 5, หน้า 3.

งานเลกทาสซึ่งเป็นประเพณีที่มีมานานเป็นเรื่องใหญ่ บทความเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญ และความสำคัญกับทาสซึ่งเป็นสามัญชน แม้ว่าเป็นเพียงส่วนประกอบเพื่ออธิบายศูนย์กลางคือ ชาติบ้านเมืองและการขึ้นนำ ของผู้ปกครองก็ตาม แต่ก็ให้ความสำคัญที่ "จำเป็น" เมื่อมีการเลกทาสด้วยพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124 ประวัติศาสตร์ทาสและการการเลกทาสถูกสร้างให้มั่นคงด้วยปัจจัยภายในสังคมไทย พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในคำอธิบายและตรามจนกระทั่งปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ เรื่องทาสและการเลกทาสได้มีบทบาทหน้าที่ในสังคมซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่มีผลต่อภาวะหยุดนิ่งในการศึกษาเรื่องนี้ด้วย

กระบวนการเลกทาสในทางกฎหมายได้ยุติลงในปี 2448 "พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ ศก 124" ห้ามการขายตัวเป็นทาสอีกโดยเด็ดขาด จากปีนั้นจนถึงปัจจุบันการรับรู้และการศึกษาในเรื่องนี้ได้คลี่คลายและมีการเปลี่ยนแปลงไป

1. การรับรู้และการศึกษากระแสหลัก

การรับรู้และการศึกษากระแสหลัก ในที่นี้คือ คำอธิบายที่ให้ความสำคัญกับศูนย์การปกครอง (มีความหมายเท่ากับกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียวในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมีความหมายเท่ากับ ประเทศชาติในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย) ซึ่งเป็นปัจจัยรวมใหญ่ที่สำคัญ แต่ในรายละเอียด วิธีการ ความเปลี่ยนแปลงในความหมาย มีความแตกต่างกันไปทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง โลกทัศน์ เปลี่ยนแปลงไป



ก. ในระยะแรก

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเป็นผลให้เกิดความไม่สอดคล้องในสังคมขึ้น ความพยายามปรับเปลี่ยนของคนเบื้องล่างกับความพยายามรักษารูปแบบกลุ่มผู้ปกครองที่ยึดกับหลักการเจ้าฟ้า-เจ้าแผ่นดิน ที่เจ้าแผ่นดินต้องตอบแทนบุญคุณของเจ้าแผ่นดินขณะที่ความสัมพันธ์ ทางสังคมเปลี่ยนจากมูลนาย-ไพร่ทาสมาเป็นเจ้า-ข้าราชการ-ประชาชนประกอบกับการศึกษาที่เปิดกว้างขึ้น มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นได้มากขึ้น ช่องว่างและความขัดแย้งทาง ความคิดจึงขยายมากขึ้น ในส่วนของราชวงศ์ก็มีปัญหาภายในไม่น้อยฐานะที่ไม่ค่อยมั่นคงนับจากการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเหตุหนึ่งที่ต้องสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันกษัตริย์โดยเฉพาะองค์กษัตริย์¹⁴ เรื่องทาสและการเลิกทาสได้เป็นส่วนหนึ่งของ เครื่องมือและคำอธิบายนั้น

เรื่องทาสและการเลิกทาสได้ถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่ง ในการอธิบายถึงความชอบธรรม ให้กับสถาบันกษัตริย์และให้ราษฎรประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของการเลิกทาส ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณ ของสถาบันกษัตริย์ต่อประชาชนชาวไทยที่ก่อให้เกิดความเจริญกับประเทศ การให้ความสำคัญถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในปี 2451 พระราชพิธีนี้เป็นพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

¹⁴ ดู สุภาลินี ชมะสุนทร, "แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่มผู้นำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วง พ.ศ. 2411-2436" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ วิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527). วารุณี ไอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย", 2524. นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยาม ระหว่าง พ.ศ. 2470-2480", 2527. กรรณภรณ์ สุวรรณานนท์, "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย", 2523 เป็นต้น

อยู่หัวในวาระครบรอบ 40 ปีของการครองราชสมบัติสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา พระราชพิธีนี้จัดอย่างสมพระเกียรติมีการเตรียมการถึง 2 ปี เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเผยแพร่พระเกียรติคุณให้ชาวไทยและต่างประเทศ ในการนี้ได้ประกาศให้ประชาชนทั้งประเทศได้แสดงความเคารพจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์โดยมีคำสั่งไปยัง เมืองต่างๆ ให้ร่วมในการครั้งนี้¹⁵ มีริ้วขบวนเฉลิมพระเกียรติจากกระทรวงต่างๆ รวมทั้งริ้วขบวนพิเศษขบวน"อภัยทาน" ซึ่งจัดโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ เป็นขบวนเล็กทาส และได้ปรากฏสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญและเป็นเครื่องหมายเตือนใจเสมอคือ พระบรมรูปทรงม้า และพระที่นั่งอนันตสมาคมในคำกล่าวถวายพระบรมรูปทรงม้าว่า

"...พระองค์ผู้เมตตา ทรงบริจาคมหาทานอันประเสริฐยิ่ง กล่าวคือ อภัยทาน พระราชทานอภัยทานให้ประชาชนได้เป็นไทยแท้สมแก่นายแห่งชาติ ผู้ทรงสละอำนาจอันมีอยู่ในพระองค์พระมหाराชาธิบดี พระราชทานนามแก่ชนนิกร...พอเป็นตัวอย่างให้แก่ข้า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ให้มีความจงรักภักดีในได้ผลของธูสิพระบาทจนตลอดชาติตลอดกาล ตลอดทั้งตัวจนชั่วลูกชั่วหลาน ขอพระราชทานพึงพระบรมสมภารสืบไป"¹⁶

การเลิกทาสเริ่มมีความสำคัญขึ้น เพื่อเน้นพระราชกรณียกิจที่สร้างความเจริญให้กับประเทศ โดยเฉพาะกับพลเมืองเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันกษัตริย์ ด้วยจุดเริ่มต้นใน

¹⁵ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ ร.5 รล.2/24 "พระราชพิธีฉลองศิริราชสมบัติครบ 40 ปี" และ ร.5 รล.2 เล่ม 2/25 "พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก"

¹⁶ "คำถวายพระบรมรูปฯ" ราชกิจจานุเบกษา, 25 (พฤศจิกายน, ร.ศ.127)

ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยภาพวาดการเลิกทาส "อภัยทาน" ที่เพดานโคมदानกิศใต้ของท้องพระโรงกลางซึ่งเป็นที่จัดพระราชพิธีต่างๆ และต้อนรับแขกเมือง เท่ากับเป็นการเลิกทาสเป็นเครื่องแสดงความเป็นอารยะประเทศ เช่นเดียวกับ ประเทศอื่นที่ได้เลิกทาสแล้ว การบรรจุภาพนี้ในพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยสร้างชื่อเสียงและความเกรียงไกรให้ประเทศไทย และปรากฏชัดในคราวที่ไทยเข้าเป็นสมาชิกของสันนิบาตชาติ ใน พ.ศ.2466 ประเด็นเรื่องทาส และการเลิกทาสเป็นประเด็นหนึ่งที่ต่างชาติให้ความสำคัญนอกจากนี้ยังถูกทำให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยการจัดพระราชพิธีระลึกถึงพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยประกาศให้วันที่ 17 พฤศจิกายนซึ่งเป็นบรมราชาภิเษกและวันที่ 23 ตุลาคมซึ่งเป็นวันสวรรคตเป็นวันหยุดราชการ เพื่อให้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ มีการสักการะเป็นพิธีกรรมทางศาสนา สถานที่ราชการ และโรงเรียนที่อยู่ห่างไกลทำพิธีสักการะบูชาโดยพร้อมเพรียงกัน มีการอ่านคำเฉลิมพระเกียรติในส่วนของโรงเรียนเน้นที่การเลิกทาสและการศึกษา เนื่องจากทำให้ประชาชนได้มีโอกาสได้รับการศึกษาและมีชีวิตที่ผาสุก นอกจากนี้ผู้ปกครองนักเรียนควรเข้าร่วมพิธีนี้ด้วยโรงเรียนใดสามารถปฏิบัติตามคำสั่งของกระทรวงจะได้รับความดีความชอบเป็นพิเศษ¹⁷

งานนิพนธ์และงานเขียนได้ให้ความสนใจกับการเลิกทาส มีอยู่อย่างประปราย เช่น เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสในปี 2451 คำกลอนสรรเสริญพระบารมี มีตาม

¹⁷ คูอาทิ กจช. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.69.5/7 "แจ้งความถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า", ศธ.69.5/9 "ส่งคำสั่งให้นักเรียนและครูหัวเมืองเพื่อปฏิบัติการณ์เนื่องในวันถวายพระบรมรูป", ศธ.69.5/10 "รายงานแขวงต่างๆเรื่องนำนักเรียนไปถวายพระบรมรูปฯ", ศธ.69.5/12 "เรื่องโรงเรียนต่างๆ นำเครื่องสักการะบูชาไปถวายบังคม", ศธ.69.5/13 "การประชุมถวายบังคมพระบรมรูปฯรัชกาลที่ 5 จ.พัทลุง".

โอกาสต่างๆ ตั้งแต่ปี 2416-2453 และได้รวบรวมจัดพิมพ์ในปี 2467, 2468 สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญและแสดงความจงรักภักดีแม้ยังไม่โดดเด่นนัก ต่อมาความสำคัญในการเลืกทาสมีความสำคัญมากขึ้น จุดสุดยอดของการให้ความสำคัญในทศวรรษนี้ปรากฏในงาน A History of Siam กล่าวว่

"ไม่ต้องสงสัยเลยว่า พระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ ที่เชิดชูพระเกียรติพระรามาธิบดีที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี จนมีพระนามโด่งดังไปทั่วทิศและได้รับสมญาว่า มหาราชอิกองค์ คือ การเลืกทาส..."¹⁰

จริงอยู่ที่งานนี้เป็นงานเขียนของชาวตะวันตกย่อมเป็นเรื่องธรรมดา แต่ความสำคัญงานชิ้นนี้เป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับถึงเสมอในงานสมัยหลังและสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพนิพนธ์ในวันถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้ากล่าวว่า การเลืกทาสเป็นงานใหญ่ลำบาก การดำเนิน การเลืกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นวิเศษกว่าใครๆ ทำให้ชาวไทยมีเสรีภาพ¹¹

¹⁰ WOOD, W.A.R., A HISTORY OF SIAM, (LONDON : T. FISHER ONWIN, LTD, 1926).

¹¹ สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, "ปาฐกถาพิเศษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรงราชานุภาพ" พระราชนิพนธ์ และพระนิพนธ์ เนื่องในวันถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า, 2474.



ด้วยการสร้างการรับรู้ คำอธิบายจากกลุ่มผู้นำในสังคมที่มีอุดมการณ์ที่เน้น ศูนย์กลางคือสถาบันพระมหากษัตริย์ ภาพทาสที่ควรเป็นคือ ทาสเป็นผู้ตกทุกข์ได้ยาก ลำบาก ไม่ได้รับความยุติธรรมในสังคมราษฎรและประชาชนของพระองค์ การมีทาสนำคนลงเป็นทาส เป็นจุดต่างพร้อยของสังคม การเลิกทาสทำให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ พันทุข์ทรมาน และดู เหมือนทาสเป็นบรรพบุรุษของราษฎรและประชาชนทั้งประเทศ คือความรู้สึกว่าประชาชนเป็น ลูกหลานของคนที่เป็็นทาส การปลดปล่อยทาสเท่ากับเป็นการให้อิสระแก่ประชาชนโดยทั่วไป ขณะเดียวกันในอีกส่วนหนึ่งแสดงถึงทาสในทางเหยียดหยาม

"...คนที่เป็็นทาสเป็็นเชลยนั้นจะเป็็นไทย หรือคนชาติอื่นก็ตามถือว่าเป็นคนชั้นเลว คล้ายปลุ่สัตว์ สำหรับแต่จะเป็็นบ่าวไพร่ จึงเป็็นแต่เกณฑ์ใช้แรงไม่มีศักดิ์เป็็นทหาร ..."²⁰ และ "แต่เดิมประเพณีการมีทาสของไทยไม่มี ไทยรับประเพณีนี้มาจาก ขอม..."²¹

เห็นได้ว่าเรื่องทาสถูกกล่าวถึงอย่างค่อนข้างจำกัด ส่วนมากเน้นที่การเลิกทาสเป็็นสำคัญ

ข. ในระยะต่อมาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมในช่วงนี้มี การเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้าง รวดเร็วโดยเฉพาะอุดมการณ์ทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 มีผล

²⁰ สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ, 2464, "ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2507) หน้า 134.

²¹ สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ, 2470, "ลักษณะการปกครองประเทศ สยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518) หน้า 13.

อย่างมากต่ออุดมการณ์ความคิด ค่านิยมที่ปรากฏอย่างเด่นชัด²² ผลของการเปลี่ยนแปลงนี้ก่อให้เกิดคำถาม ความพยายามอธิบายปรากฏการณ์ใหม่นี้ให้เกิดความมั่นใจสอดคล้องกับสังคมไทย รวมทั้งอดีตของตนเอง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการเผยแพร่และปลูกฝังอุดมการณ์ค่านิยมในเรื่องประชาธิปไตย ตามหลักการของประชาธิปไตยนั้นมิได้อยู่ที่ความรู้ลึกแบบเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินและต้องตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณต่อองค์พระมหากษัตริย์ หากแต่เน้นที่สิทธิ เสรีภาพ และเสมอภาพของประชาชนในประเทศ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ความหมายของประชาธิปไตยจึงเป็นไปทั้งสามด้าน ในทางเศรษฐกิจหมายถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจให้เจริญโดยคนไทย ในทางสังคมหมายถึงการที่ทุกคนมีสิทธิ เสรีภาพโดยเท่าเทียมกัน และในทางการเมืองหมายถึงการที่ประเทศไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น และทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง

คำอธิบายในเรื่องนี้มีเป็นจำนวนมาก และหนึ่งในคำอธิบายนั้นก็คือเรื่องทาสและการเลิกทาสเป็นคำอธิบายที่นอกเหนือจากการให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ โดยเพิ่มเติมและอธิบายให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ คือเปลี่ยนความสำคัญในเรื่องนี้มาเน้นที่ชาติ และประชาชนโดยเน้นที่สิทธิและเสรีภาพ อย่างไรก็ตามก็มิได้ปฏิเสธว่าเป็นพระราชกรณียกิจของสถาบันกษัตริย์ แต่ทว่าเป็นลักษณะของการเปลี่ยนน้ำหนักในการอธิบาย กล่าวคือมิได้จบเพียงที่พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ได้ขยายคำอธิบายครอบคลุมทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งทั้งหมดคือความเป็นชาติที่เน้นสิทธิ เสรีภาพ และอดีตที่ดั่งาม เช่น "การเมืองการปกครองสยาม" กล่าวว่าประวัติศาสตร์การปกครองของไทยสมัยโบราณซึ่งปกครองในระบบพิตัก และกล่าวถึงสามัญชนใน

๕

²² ดู สำนักงานวิจัยและพัฒนาที่มหาวิทยาลัยเกริก คณะราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย. นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาทางการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2473", 2527.

ด้านของอิทธิพลเมืองว่า มีอยู่ตามระเบียบการปกครองเดิมของไทยแล้ว เช่น พลเมืองทุกคนย่อมเกิดมาเป็นอิสระซึ่งเกิดมีเมื่อเลิกทาสในปี 2428 พลเมืองดำรงชีพโดยอิสระปรากฏตามกฎหมายลักษณะอาญาในปี 2451 เป็นการลงโทษการมีทาสไว้ในครอบครองย่อมหมายถึงว่าคนไทยทุกคนมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่²³ "คู่มือพลเมืองดี" อธิบายถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองโดยสมบูรณ์ มีเสรีภาพในทางกฎหมาย รับราชการ การค้า ศาสนา ทรัพย์สิน เป็นไทแก่ตัวเองซึ่งต่างจากทาสไม่มีสิทธิเสรีภาพ มนุษย์ที่ตกเป็นทาสมีสภาพเหมือนสัตว์เดรัจฉาน ไม่มีโอกาสใช้ความคิด กำลังเพื่อประโยชน์ของประเทศตน การเลิกทาสเกิดจากการได้รับการศึกษามีความคิด และตัดสินใจรักการมีอิสระภาพสำนึกว่าการมีทาสเป็นการทวงความเจริญผิดหลักมนุษยธรรม²⁴ "การเลิกทาสในรัชกาลที่ 5" กล่าวว่า การเลิกทาสเป็นงานใหญ่ในประวัติศาสตร์ของชาติเป็นเรื่องใหญ่ของประวัติศาสตร์ของไทย เป็นการพลิกความเป็นอยู่และความรู้สึกของประชาชนชาวไทย²⁵ และ "คำสอนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ" กล่าวว่า การเลิกทาสเป็นงานใหญ่ เป็นการปฏิวัติอันสำคัญ เป็นการพลิกแผ่นดิน เป็นการล้มเลิกและสร้างชาติ ให้มีชีวิตใหม่สร้างนิสัยของพลเมืองใหม่จากระบบการปกครองแบบอยุธยาที่ตกทอดมาถึงรัตนโกสินทร์ เป็นระบอบที่บาปกรรมที่นำความเสื่อมโทรมให้แก่ชาติและนิสัยใจคอของพลเมืองที่ทำให้เกิดค่านิยมว่าการทำงานเป็นเรื่องขายหน้าเป็นงานของไพร่ทาส การทำงานไม่ถือว่าเป็นเกียรติ ดังนั้นการเลิกทาสเลิกไพร่จึงเป็นการแก้ปัญหาแรงงานให้ชาติ

²³ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองสยาม, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2478), หน้า 151.

²⁴ สำนักโฆษณาการ, คู่มือพลเมืองดี, (พระนคร : โรงพิมพ์พิชเนศ, 2479), หน้า 10.

²⁵ กรมศิลปากร, การเลิกทาสในรัชกาลที่ 5, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพัฒน์, 2487) คำนำ.

ไทยได้กลับมาเป็นเสรีชน ซึ่งชีวิตทางเศรษฐกิจของไทยตั้งต้นรุ่งเรืองแจ่มในตั้งแต่รัชกาลสมเด็จเจ้าพระยามหาราช²⁶

เห็นได้ว่าการอธิบายเรื่องการเลิกทาสต่างจากเดิม คือเป็นการอธิบายในลักษณะที่แยกจากพระราชกรณียกิจด้านอื่นโดยเฉพาะทางการปกครอง เนื่องจากเป็นคำอธิบายที่กระตุ้นความตื่นตัวของพลเมืองให้สอดคล้องกับระบบใหม่เป็นอย่างดีว่า ประเทศได้เข้าสู่สมัยใหม่แล้ว ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพโดยเท่าเทียมกันในฐานะพลเมืองของประเทศ "...ในทุกวันนี้ไม่มีทาสแล้วเนื่องจากในสมัยต่อมาทุกคนได้รับการศึกษา สันตानมนุขย์รักการมีอิสระ แต่แม้เลิกทาสแล้วก็ฐานะของพลเมืองในสมัยที่ประเทศยังไม่มียุทธธรรมณูก็ยังไม่ดีเท่าไร และแตกต่างกับฐานะของพลเมืองในสมัยที่มียุทธธรรมณูแล้วมาก ในครั้งก่อนพลเมืองไม่รู้ว่ตนมีสิทธิอย่างไร พลเมืองมีแต่หน้าที่ทั้งสิ้น พลเมืองไม่มีเสียงทางการเมือง ไม่มีโอกาสรู้เห็นในการปกครอง..."²⁷ รวมทั้งกระตุ้นความรู้สึกเรื่องชาติในกระแสชาตินิยมในระยะต่อมา

ในกระบวนการเบี่ยงเบนการรับรู้นี้ นอกจากที่ประกฏในงานเขียนซึ่งมีปริมาณที่มากพอสมควรแล้ว ยังเห็นได้จากการกระทำโดยสัญลักษณ์เช่นเดียวกับที่เคยกระทำมา เช่น พระราชพิธีที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ถูกลดลงเหลือเท่าที่จำเป็น เช่น การบวงสรวงพระเกียรติคุณ ตามพิธีกรรมทางศาสนาและการฉลองอย่างใหญ่โต²⁸ ยุทธธรรมณู ชาติ และประชาชนได้ถูกทำให้สำคัญขึ้น เช่น พิธียุทธธรรมณู และการเฉลิมฉลองยุทธธรรมณู รวมทั้ง

²⁶ หลวงวิจิตรวาทการ, "คำสอนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย" วิจิตรอนุสรณ์, (พระนคร : มปท.), หน้า 36.

²⁷ สำนักโฆษณาการ, คู่มือพลเมืองดี, หน้า 18-19.

²⁸ กจช., เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 0701.22/26 "วันปิยมหาราช".

การลดวันสำคัญเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ลง วันบิรมหาราชถูกยกเลิกเป็นวันหยุดราชการ^{๒๙}

ภาพทาสในสองระยะนี้ มิได้ต่างจากเดิมนัก การมีทาสเป็นจุดต่างพริ้วในสังคมมีสภาพเหมือนสัตว์เดรัจฉานไม่รู้จักใช้ความคิด เป็นการถ่วงความเจริญของชาติ

ค. ระยะเวลาทศวรรษ 2500-ปัจจุบัน

ตลอดเวลา 50 กว่าปีนับแต่การสถาปนาระบอบประชาธิปไตย เริ่มด้วยการปลุกฝังสำนึกแบบประชาธิปไตยในระยะแรก มีความขัดแย้งทางอุดมการณ์และการปฏิบัติในระยะต่อมาและในท้ายที่สุดเกิดความรู้สึกว่าเป็นความล้มเหลว ไม่ประสบผลเท่าที่ควรกับการปกครองตามระบอบนี้ เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายของประชาธิปไตยใหม่จากประชาธิปไตยที่ให้สิทธิเสรีภาพมาเป็นประชาธิปไตยที่ต้องจำกัดสิทธิเสรีภาพ เพื่อส่วนรวมโดยเฉพาะในทางการเมือง โดยมีรัฐบาลภายใต้องค์พระมหากษัตริย์ เป็นผู้นำเพื่อความอยู่รอดของประเทศไทย^{๓๐}

คำอธิบายเรื่องทาสและการเลิกทาส ให้ความสำคัญอย่างเห็นได้ชัดกับพระมหากษัตริย์หลัง จากที่ถูกเบียดเบียนจากการสร้างภาพทาสในระยะแรกไปชั่วระยะหนึ่ง กระบวนการสร้างการรับรู้ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เกิดขึ้นอีกครั้ง ทั้งพระราชพิธีต่างๆ และวันสำคัญ

^{๒๙} "เรื่องกำหนดวันหยุดราชการ" ราชกิจจานุเบกษา แผนกราชกิจจา 54 (มกราคม, 2480) : 2338 และ "เรื่องกำหนดเวลาทำงานและวันหยุดราชการ" ราชกิจจานุเบกษา แผนกราชกิจจา 56 (มีนาคม, 2482) : 3553

^{๓๐} ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ แปลจาก THAILAND : THE POLITIC PATENALISM, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526)

เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เพิ่มปริมาณขึ้นรวมทั้งวันปิยมหาราชกลับมามีความสำคัญและให้เป็นวันหยุดราชการอีกครั้ง^{๓๑} พระราชพิธีระลึกถึงพระ เกียรติคุณ^{๓๒} พร้อมกับปลูกฝังลงในแบบเรียน

เรื่องการเลิกทาสปรากฏเป็นจำนวนมากในงานเขียนเกี่ยวกับพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจ ปรากฏร่องรอยตั้งแต่ปี 2474 "ประชุมพระบรมราชประวัติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง" หรือ "พงศาวดารรัชกาลที่ 5"^{๓๓} "งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5" ให้ความสำคัญต่อการเลิกทาสว่า เป็นการยากลำบาก ต้องทรงดำเนินด้วยการเสี่ยงภัย เป็นงานที่ทำให้ความไม่พอใจให้แก่พวกเจ้าใหญ่นายโต ผู้มีอิทธิพลมีข้าทาสมากมายนอกนี้ยังทำให้บรรดาข้าทาสนายหมู่เหล่าไม่เห็นพ้องในพระเมตตากรุณาอันดีนี้ ซึ่งอาจทำให้เกิดการกบฏขึ้นได้ง่ายตายดุจดั่งในต่างประเทศ ที่พระองค์ทำได้สำเร็จได้ต่อนับว่าเป็นงานชิ้นเอก และสภาพของทาสไม่ต่างอะไรกับสัตว์เดรัจฉาน ขาดเสรีภาพและปราศจากความสุขด้วยประการทั้งปวง^{๓๔} หลังจากนั้น งานประเภทนี้มีจำนวนมาก เช่น งานของ ม.ร.ว. ชมสวัสดิ์ ชมพูนุช เสลา เลขลจจิ ประยูทธ ลิทธิพันธ์ เป็นต้น รวมทั้งงานทางวิชาการ เช่น การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของวิชัย เสวมาตย์ ซึ่งทั้งหมดเน้นที่พระราชกรณียกิจ และพระปรีชาสามารถของพระองค์อย่างเห็นได้ชัด

^{๓๑} "วันหยุดราชการ" ราชกิจจานุเบกษา แผนกราชกิจ เล่ม 74, 2500 : 2466, เล่ม 76, 2500 : 1.

^{๓๒} กทช. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 0701.22/26 "วันปิยมหาราช"

^{๓๓} พระยาอนุชิต, ประชุมพระบรมราชประวัติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง, (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริอักษร, 2474).

^{๓๔} สงวน เล็กสกุล, งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5, (พระนคร : โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา, 2495), หน้า 3, 19.

เห็นได้ว่าภาพทาสปรากฏไม่เด่นชัด แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด คือ ความหมายที่ผู้ปกครอง และปัญญาชนแต่ละยุคให้การเลืกทาส

ในช่วงเวลาเดียวกันในอุดมการณ์แบบเน้นศูนย์กลาง เกิดกระแสที่ตระหนักถึง สามัญชนมากขึ้นกว่าที่เคยมีมา "...หนังสือที่กล่าวถึงสังคมไทย โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับ ประชาชนพลเมือง เราหาได้น้อยเหลือเกิน..."³⁵ และ "...หนังสือพงศาวดารไทยก็ดี หรือหนังสือประวัติศาสตร์ไทยก็ดี มีแต่เรื่องการเมืองและเรื่องราวพระเจ้าแผ่นดินขาดเรื่อง ทางสังคม เศรษฐกิจ อันเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของพลเมืองไม่ค่อยจะได้..."³⁶ และ กล่าวว่่าชนชั้นปกครองในเมืองไทย ได้ทำการกดขี่เอาเปรียบราษฎรไม่เป็นธรรมมาช้านาน หลายร้อยปี การศึกษาเรื่อง ไพร่ทาสจึงเกิดขึ้น แต่โดยส่วนรวมแล้วก็ได้หลุดจากกรอบ เดิมที่เน้นศูนย์กลาง "...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชื่อว่า เป็นพระมหา กษัตริย์ที่ทรงเมตตาราษฎรที่ถูกกดขี่ข่มเหง ยิ่งกว่ากษัตริย์ในอดีตทุกพระองค์...พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เห็นการณ์ไกล ตัดสินเลิกทาสแบบผ่อนปรน..."³⁷ เป็น การให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ ในลักษณะแบบมหาบุรุษตั้งนั้นการศึกษาจึง เน้นที่เป็นการ กระทำโดยรัฐแผนการผ่อนปรนในการเลิกไพร่และทาส โดยการออกพระราชบัญญัติต่างๆ เป็นสำคัญ

ส่วนที่เกี่ยวกับทาสนั้นมิได้ขยายขอบเขตของการศึกษาที่กว้างขวางและลึกซึ้ง ใน ทางตรงข้ามกับเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็นต้องศึกษา เนื่องจากความสำคัญอยู่ที่การเลิกทาสเป็น สำคัญและคำอธิบาย ภาพทาสที่มีอยู่นั้นสอดคล้องกันดีอยู่แล้ว อาจกล่าวได้ว่าความรู้เรื่อง

³⁵ ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่ (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525) หน้า 3.

³⁶ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2433 ด้านสังคม, (พระนคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์) , คำนำ

³⁷ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2325-2443 ด้านสังคม, หน้า

ทาสมิได้ต่างหรือขยายจากพระวินิจัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่า ความบกพร่องในอดีตในแง่ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงได้ถูกยกเลิกแล้ว สังคมสุโขทัยเป็นสังคมที่มีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตอย่างอิสระน่าอภิมรณยิ่งขึ้น³⁸ และมีความเป็นไทย และได้ขยายไปถึงเสนอว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้น ทุกคนเป็นข้าแผ่นดินเสมอกัน มนุษย์มีความเท่าเทียมกันในสายตากฎหมายฉันใด ทุกคนในสังคมอยุธยาก็มีฐานะเท่าเทียมกันภายใต้พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาฉันนั้น³⁹ ดังนั้นคำอธิบายเรื่องทาส การมีทาสจึงต่างจากเดิมเล็กน้อย กล่าวคือ เป็นการมองอดีตอย่างอุดมคติว่าเป็นสิ่งที่ดีอยู่แล้วทุกยุคทุกสมัย ขณะที่คำอธิบายก่อนหน้านี้โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการนั้น แม้มองว่าอดีตเป็นสิ่งดีงามแต่ก็ยังมีข้อบกพร่องคือสมัยอยุธยา ซึ่งมีประเพณีการมีทาสแต่ก็ได้แก้ไขให้ลุล่วงไปได้แล้ว

อย่างไรก็ตามความหมายของราชฎร มวลชน ได้เน้นที่ไพร่มากกว่าทาส เห็นได้จากงานในระยะแรกที่ทำให้ความสนใจและศึกษา เช่น ฐานันดรไพร่ ประวัติศาสตร์สังคม กล่าวว่

"...การเลิกชนบไพร่เป็นการยากกว่าการเลิกชนบทาส และเป็นคุณประโยชน์ทัวหน้ากัน แต่หน้า^{๖๓}ประหลาดที่ไม่มีใครให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ หนังสือประวัติศาสตร์เกือบทุกเล่มไม่พูดถึงการเลิกชนบทาสเลย..."⁴⁰

ความสนใจมวลชนในกระแสหลักจึงมาเน้นที่ ไพร่ อย่างไรก็ตามการเลิกทาสที่ถูกกล่าวถึงมาโดยตลอดก็มิได้ทำให้ประวัติศาสตร์ทาสกระจางขึ้นและศึกษาอย่างจริงจังด้วย การให้

³⁸ ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่, หน้า 2.

³⁹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1, (พระนคร : ศึกษาภัณฑ์, 2510), หน้า 12 และ สามนคร (พระนคร, 2516), หน้า 50.

⁴⁰ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2325-2443, หน้า 401.

ความสนใจกับมวลชน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกระแสหลัก สาเหตุหนึ่งนั้นมาจากคตินิยม ที่ให้ความสนใจกับมวลชนหรือมนุษย์

2. เรื่องทาสและการเลิกทาสในกระแสรอง

ขณะที่การศึกษาที่เน้นอุดมการณ์แบบเน้นศูนย์กลาง มวลชนได้เป็นเพียงส่วนประกอบ ของอุดมการณ์นั้น ภาพและคำอธิบายแบบหนึ่งได้ถูกสร้างให้มั่นคง และเป็นประโยชน์กับศูนย์กลางจนกระทั่งประมาณทศวรรษ 2490 และโดยเฉพาะทศวรรษ 2510 หลังเหตุการณ์ ตุลาคม 2516 ที่เป็นยุคของการเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งสำคัญ พร้อมทั้ง กับการขยายตัวของลัทธิมาร์ก กระบวนการนี้ได้ส่งผลต่อการรับรู้โดยทั่วไป ในทางวิชาการได้ส่งผลให้มีการวินิจฉัยสังคมใหม่ ตามทฤษฎีมาร์ก นับว่ามีผลต่อการศึกษามากเกิดเป็นกระแสทวน คือ อุดมการณ์การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับสามัญชนอย่างแท้จริง มิได้พิจารณาจากศูนย์กลาง เช่นเดียวกับกระแสหลัก ในทางตรงข้ามได้มองว่ารัฐ ศูนย์กลางเป็นผู้กดขี่ข่มเหงซึ่งสอดคล้องกับคตินิยมมวลชนภายในสังคมไทย⁴¹ ทำให้สามัญชนและประชาชนได้รับความสนใจมากขึ้น

ในวงการประวัติศาสตร์ จากปี 2493 ที่มี "ไทยกิ่งเมืองขึ้น" ของ อรัญ พรหมชมภู และ "โฉมหน้าศักดินาไทย" ของ จิตร ภูมิศักดิ์ ใน พ.ศ. 2516 "วิวัฒนาการสังคมสยามเบื้องต้น" ของสรรค์ รังสฤษดิ์ ใน พ.ศ. 2504 มีผลต่อความรู้และการศึกษาอย่างมาก กล่าวคือ การให้ความสนใจกับสังคมไทยในอดีตด้วยการมองจากอีกแง่มุมหนึ่ง สังคมในอดีตมิใช่ อดีตที่ดิ่งงามแต่เป็นอดีตที่มีการเอารอดเอาเปรียบขูดรีดประชาชน พัฒนาการของสังคมไทยเป็นไปตามขั้นตอนพัฒนาการสังคม 5 ขั้น ตามทฤษฎีมาร์ค คือ สังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมนิยม แม้ว่าได้กล่าวถึงทาสไม่มากนัก

⁴¹ ธิดา สาระยา, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, พระนคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2531)

Sukothai" ของ ประเสริฐ ฌ นคร และ Griswold ไม่ยืนยันความหมายนี้⁴³ "ไพร่ฟ้าข้าไทย" ของ ตริ อมาตกุล ว่า คำว่าไพร่ฟ้าข้าไทยได้มีความหมายว่าทาส สุโขทัย เป็นสังคมไม่มีทาส⁴⁴ การศึกษาของ ชัยอนันต์ สมุทรวานิช พิจารณาสังคมตามแนววิเคราะห์ แบบสังคมพลังน้ำที่ Wilfogel ให้ความสำคัญคือเน้นที่ลักษณะเบ็ดเสร็จในการควบคุมของชนชั้น ผู้ปกครองในเอเชีย โดยอาศัยการควบคุมโครงการชลประทานเป็นพิเศษซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญเป็นสังคมพลังน้ำ (Hydraulic Society) และระบบบรมเตชานุภาพตะวันออก (Oriental Despotism) ในลักษณะทางการเมือง คำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับทาส ชัยอนันต์ เสนอว่า สังคมไทยไม่ผ่านสังคมทาสมาก่อน สังคมไทยเป็นสังคมมีทาส และการเลิกทาสเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ขยายตัว ทำให้เกิดความร่วมมือแบ่งปันผลประโยชน์ใน หมู่ผู้ปกครอง ระบบราชการนายทุนต่างชาติ รัฐจึงทำการปฏิรูปเพื่อเป็นเครื่องมือหาผล ประโยชน์ให้กับรัฐ รวมทั้งการเลิกทาสเป็นการตอบสนองความต้องการการผลิตเพื่อการส่งออก ทาสแปรสภาพมาเป็นแรงงานอิสระ⁴⁵ ซึ่งคำอธิบายในทำนองนี้พบได้จากงานสาย ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจำนวนมาก โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย ของธิดา สาระยา เสนอว่า การมีทาสในสังคมไทยเป็นวัฒนธรรมชาวพุทธ สังคมสุโขทัยเป็นสังคมที่คุ้นเคยกับทาส แบบต่าง ๆ⁴⁶

⁴³ A.B. Griswold, Prasut Na Nagara

⁴⁴ ตริ อมาตกุล, ไพร่ฟ้าข้าไทย

⁴⁵ ชัยอนันต์ สมุทรวานิช, 2518, ศึกษากับพัฒนาการสังคมไทย, (กรุงเทพฯ น้ําอักษร การพิมพ์, 2519).

⁴⁶ ธิดา สาระยา โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย และด้านอยุธยา (พ.ศ. 1800-2112) (รายงานผลการวิจัยทุนรัชดาภิเษกสมโภช, 2519)



ในขณะที่กระแสหลักอธิบายว่าศึกษินาของไทยต่างจากของยุโรป สังคมไทยไม่แบ่งชนชั้น⁴⁷ ทาสไทยต่างจากทาสตะวันตกทาสมีสถานภาพแบบข้าเก่าเก่าเลี้ยง⁴⁸ และยืนยันว่าสุโขทัยไม่มีทาส

3. ประวัติศาสตร์ทาส และการเลิกทาสทศวรรษ 2520

ทศวรรษนี้ประวัติศาสตร์มีความหลากหลายด้วยนักประวัติศาสตร์อาชีพรุ่นใหม่ เน้นการศึกษาที่ กาลเวลา สถานที่ และสภาพแวดล้อม เน้นการเข้าใจอดีตด้วยอารมณ์ ความเข้าใจ ความเห็นใจ ดึงวิธีการทฤษฎีที่หลากหลายมาช่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์ความสำเร็จมากน้อยแค่ไหนจึงขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในวิธีการทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาประวัติศาสตร์แบบนี้มา พร้อมกับปรากฏการณ์ใหม่ภายหลังการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ปี 2504 ที่มีการสร้างวงวิชาการ มีสถาบันผลิตนักประวัติศาสตร์อาชีพสมัยใหม่ และด้วยคตินิยมที่ให้ความสนใจกับ มวลชน มนุษย์ ที่ได้คลี่คลายมาเป็นเวลานานและเป็นจริงและจริงจังในที่สุด นำไปสู่ความพยายามเข้าสู่ปัญหาทางประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งคงไม่ต้องการเป็นทั้งกระแสหลักและกระแสทวน

การให้ความสนใจกับมวลชน มนุษย์อย่างแท้จริงเกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา มีการศึกษาเรื่องไพร่และทาส แม้การศึกษาเรื่องทาสโดยตรงเช่นไพร่ยังไม่ปรากฏ แต่ก็ได้ขยายความรู้เรื่องทาสพร้อมๆ กับการสร้างภาพและกรอบแบบหนึ่งให้กับประวัติศาสตร์ทาส งานศึกษาเรื่องไพร่ที่สำคัญ นับแต่ฐานันดรไพร่ของขจร สุขพานิช ความ

⁴⁷ ม.ร.ว. ดิกฤทธิ์ ปราโมช, คำบรรยายลัทธิโบราณคดีสุโขทัย, (พระนคร : ศิลปาคร, 2507)

⁴⁸ ม.ร.ว. ดิกฤทธิ์ ปราโมช, ปาฐกถาเรื่องกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา, (พระนคร : คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา, 2510), หน้า 23.

เปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของ อัญชลีย์ สุธาส์ญ์ ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453 ของ ปิยฉัตร ปิติวรารช เป็นต้น มีข้อสรุปที่เกี่ยวข้องกับทาสว่า สถานะของทาสดีกว่าไพร่ ทาส ทำงานรับใช้ในบ้าน เปรียบเสมือนคนในครอบครัวทาสจึงเป็นช่องทางหลบหนีของไพร่ทุกชั้นยาก

ทศวรรษ 2520 มีการศึกษาเรื่องทาสโดยตรง 3 เรื่อง คือ "Siamese Slavery" : The institution and its abolition ของ ชาดิชาย พนนานนท์ ค.ศ.1982) "ทาสในสมัยอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1" ของชาดิชาย พนนานนท์ พ.ศ.2520 และ "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์" ของพงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน พ.ศ.2526 งานชิ้นแรกเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ศึกษาเรื่องทาสและการเลิกทาสจากปัญหาที่ว่า ข้อสรุปโดยรวมทาสไทยต่างจากทาสตะวันตกภาพทาสที่เป็นมนุษย์ที่ต่ำต้อยการซื้อขายทาส และการปฏิบัติต่อทาสอย่างทารุณเป็นความคิด (Concept) ที่มาจากตะวันตก และการขยายภาพพจน์เกินความจริง เพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเลิกทาส โดยพิจารณาสถาบันทาสที่สัมพันธ์กับสังคมเศรษฐกิจการเมืองมากกว่าเป็นสถาบันที่อยู่อย่างเอกเทศ การศึกษาแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกี่ยวกับทาสกล่าวว่าสุโขทัยเป็นสังคมที่ทาสแต่มีได้ใช้คำว่าทาสใช้คำว่า "ข้า" เท่ากับเป็นการตอบปัญหาที่เป็นที่ถกเถียงกันว่าสุโขทัยมีทาสหรือไม่ สถานะของทาสมิได้ถูกปฏิบัติอย่างทารุณแต่ทว่าเป็นไปทั้งสองด้านและความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นอิสระชนและทาส ในส่วนของการเลิกทาสพิจารณาปัจจัย ของการเลิกทาสทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมการเมือง ซึ่งชาดิชาย ให้ความสำคัญกับปัจจัย ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกมีผลต่อความล่าช้าในการเลิกทาสจากปี 2417 ถึง 2449 ซึ่งเป็นปีที่ออกพระราชบัญญัติการเลิกทาสฉบับแรกและฉบับสุดท้าย สำหรับหลักฐานที่ใช้ที่สำคัญ คือกฎหมายตราสามดวง ใช้ศึกษาเรื่องทาส และกฎหมายหนังสือพิมพ์ในเรื่องการเลิกทาส ซึ่งการใช้กฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายตราสามดวงมีปัญหาพอสมควร แต่ทว่าเป็นหลักฐานที่มีเหลืออยู่ในการศึกษาเรื่องทาส ดังนั้นจึงเกิดงานชิ้นที่สอง "ทาส

ในสมัยอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1" ซึ่งเป็นบทความลงในวารสารประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเรื่องทาสโดยเฉพาะจากกฎหมายตราสามดวงและการใช้กฎหมายในการศึกษาได้พิจารณาทาสจากหลายแง่มุมเพื่อให้ได้ภาพทาสที่ชัดเจนที่สุด เช่น พิจารณาทาสจากสาเหตุการเป็นทาสแบ่งทาสได้เป็นทาสจำยอม ทาสทางเศรษฐกิจ ทาสโดยกำเนิด ทาสเบ็ดเตล็ด ถ้าพิจารณาตามเงื่อนไขของสภาวะการเป็นทาสแบ่งได้เป็นทาสถาวร และทาสชั่วคราว ถ้าแบ่งตามลักษณะการเป็นเจ้าของทาสแบ่งได้เป็นทาสของพระมหากษัตริย์ ทาสสถาบัน ศาสนา ทาสของเอกชน ถ้าแบ่งตามหน้าที่แบ่งได้เป็นทาสบริวารและทาสทำการผลิต ส่วนสถานะทาสทาสชั่วคราวมีสถานะได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายไม่ต่างจากเสรีชนเพียงแต่สิทธิบางประการต้องเสียให้กับนายสถานะทาสเป็นไปทางเศรษฐกิจมากกว่า แต่ก็มีผลในทางการเมือง เนื่องจากทาสเป็นทั้งแรงงานและกำลังคนซึ่งย่อมมีความหมายต่อทางเศรษฐกิจและทางการเมือง ความสำคัญนี้มีผลให้การปฏิบัติต่อทาสเป็นไปอย่างละมุนละม่อม การมีเสรีภาพอาจเป็นเรื่องที่เจ็บปวดกว่าการเป็นทาส สถานะทาสมิได้เลวร้าย และได้ตั้งข้อสังเกตว่า การปฏิบัติต่อทาสอย่างเลวร้าย และได้ตั้งข้อสังเกตว่า การปฏิบัติต่อทาสอย่างเลวร้ายก็มิใช่ไม่เกิดขึ้นเสียทีเดียว ขึ้นอยู่กับนิสัยและเงื่อนไขระหว่างตัวทาสและเจ้าของทาส แต่ก็คงไม่เกินที่แพร่หลายและไม่เป็นที่ยอมรับ ในสังคมและย้ำในเรื่องการชกแดลนหลักฐาน

งานชิ้นที่สาม "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์" ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโท อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างทาสไทยกับทาสตะวันตก สังคมไทยมิใช่ว่าสังคมทาส เพราะทาสไทยมิใช่แรงงานการผลิตที่สำคัญ สถานะทาสมิได้เลวร้ายแต่มีสถานะดีกว่าไพร่ซึ่งเห็นได้จากการการที่ไพร่จำนวนมากหลบหนีไปขายตัวเป็นทาส การเลิกทาสเกิดจากความคลายตัวของระบบทาสจากปัจจัยทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคม โดยให้ความสำคัญกับปัจจัย ทางเศรษฐกิจหลังสนธิสัญญาเบาริ่งเป็ฯสาเหตุที่ทำให้ระบบทาสขาดระเบียบเป็นปัญหาในระบบทาส คือทาสมาทำงานรับจ้างกับชาวต่างประเทศ ความตกยากจนทางเศรษฐกิจทำให้ต้องขายตัวเป็นทาส แรงงานทาสเริ่มหมดความสำคัญเนื่องจากที่ดินมีค่า

กว่าแรงงาน เมื่อทาสเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมกำลังคนรัฐได้เข้าแก้ไขปัญหาโดยการ
เข้าควบคุมทาสเช่นเดียวกับไพร่ เช่น เรียกเก็บเงินชำระราชการ ดังนั้นทาสจึงเป็นภาระของ
มูลนายมากกว่าประโยชน์ รวมทั้งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศจึงต้องเลิกระบบทาสไป
ในที่สุด สำหรับการแบ่งประเภทของทาสแบ่งเป็นทาสเชลย ทาสสินไถ่ ทาสจากการซื้อขาย
โดยพิจารณาจากวิธีการกำหนดการเป็นทาส

ข้อสรุปของการศึกษาใหม่ ได้แก่ ประเด็นเรื่องสถานะของทาสนี้มิได้เลวร้ายดูลุ
ลิตว์เดรัจฉาน หากมีความเป็นอยู่ (สุข และ ทุกข์) ไม่ต่างจากไพร่ทาส ทั้งนี้เนื่องจาก
ลักษณะความผูกพันที่มีต่อกัน ทาสยังเป็นส่วนหนึ่งของระบบการควบคุมกำลังคน และประเด็น
เรื่องการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบทาส* มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับสนธิสัญญา
เบาว์ริงและการเมือง

ประวัติศาสตร์และการเลิกทาสได้เริ่มอย่างจริงจัง รื้อฟื้นเรื่องทาสให้กระจ่าง
ชัดขึ้นซึ่งยังมีปัญหาอีกมากเกี่ยวกับทาสที่รอคำอธิบายใหม่และกว้างขวางขึ้น การเน้นให้ความ
สำคัญกับระบบไพร่ และระบบการควบคุมกำลังคน ทำให้คำอธิบายเรื่องทาสและการเลิกทาส

* "ระบบทาส" เป็นคำที่นิยมใช้เรียกการดำรงอยู่ของทาสในสังคมโดยทั่วไป ซึ่ง
ประกอบด้วยนายเงิน ทาส และความสัมพันธ์ระหว่างนายเงิน ทาส และรัฐ ยังมีคำอื่นๆ อีก
ที่ใช้เรียกเกี่ยวกับทาส อาจารย์ ขจร สุขพานิช ใช้คำว่า "ฐานันดร" หมายถึง สถานะ
ของคนในสังคม อาทิ ฐานันดรไพร่ , ชัย เรื่องศิลป์ ใช้คำว่า "ชนบ" หมายถึง
ถึง จาริต ประเพณี หรือวัฒนธรรมในการมีทาส, ชาติชาย วัฒนานนท์ ใช้คำว่า "สถาบัน"
หมายถึง หลักเกณฑ์ และระเบียบซึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์โดยเน้นทาส เน้นสถาบัน
ทางเศรษฐกิจ คือ ระบบความสัมพันธ์ชนิดหนึ่งของสมาชิกในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต
การบริการต่างๆ เช่น วิธีการผลิต การหารายได้ การซื้อ การขาย

เน้นทางด้าน การควบคุมกำลังคน เช่น สถานะของทาสไม่ต่างจากไพร่ ทาสเป็นช่องทางของ การหลบหนีของไพร่ เป็นต้น ซึ่งเป็นเพียงภาพส่วนหนึ่งเท่านั้น ทำให้การพิจารณาเรื่องทาส ถูกจำกัด ด้วยระบบการควบคุมกำลังคน มองข้ามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับทาส ขาดการ พิจารณาถึงบทบาทและการเคลื่อนไหวของทาสเท่าที่ควร ในฐานะมนุษย์ในสังคม งานศึกษา เรื่องทาสโดยมากจึงปรากฏภาพของทาสน้อยไปกว่าที่ควรจะเป็น

ฐานะของทาสในสังคมเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่มีชีวิต จิตใจ และปรัชญา เช่นเดียวกับ มนุษย์อื่นๆ ในสังคม กระทำการที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของตัวเขาในขณะนั้นๆ ทาส ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบการควบคุมกำลังคนที่กำหนดสถานะของคนในสังคมลดหลั่น ตาม ลำดับ ได้แก่ เจ้า ขุนนาง ไพร่ และทาส มีชีวิตผูกพันกับรัฐ ขณะเดียวกัน ทาสเป็นส่วน หนึ่งของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ คือ เป็นสินค้าในการซื้อขายเป็นหลักทรัพย์ในการค้าประกัน ในการกู้หนี้ยืมสิน และรวมถึงเป็นตลาดแรงงาน ด้วยฐานะของทาสเช่นนี้ทำให้ทาสมีโอกาส ในการเคลื่อนไหวสูง โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ การศึกษาเรื่องทาสในด้านของพฤติกรรม จึงต้องพิจารณาทาสสัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคม เพื่อช่วยให้เข้าใจถึงการดำรงอยู่ ของทาส ด้วยเหตุนี้วิทยานิพนธ์จึงศึกษาทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

จากข้อสรุปโดยทั่วไปที่กล่าวว่า ทาสไม่มีบทบาทในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเป็น อุปสรรคต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจ ซึ่งมีอยู่ทั้งในงานศึกษาเรื่องทาสทั้งกระแสหลักและ กระแสรองและ งานศึกษาศึกษาสมัยใหม่ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มุมมองเรื่องทาสจำกัด ภาพทาส ที่ปรากฏในคำอธิบายเหล่านั้นจึงเป็นภาพนิ่งและขาดการเคลื่อนไหวกว่าที่ควรเป็น ในด้าน เศรษฐกิจ ปัญหาเรื่องแรงงานเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปจากเดิมอย่างมาก นับแต่ปี 2398 ที่เกิดสนธิสัญญาเบาริ่งขึ้น เนื่องจากแรงงานเป็นกำลังสำคัญในการผลิต เท่า ที่มีการศึกษากล่าวว่า แรงงานที่สำคัญแต่เดิมคือแรงงานไพร่และทาส มีผลต่อการขยายตัว

ทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือ การผลิตและการค้าข้าว⁴⁹ ความสำคัญของไพร่และทาสในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่จึงมีไม่มากนัก แรงงานที่สำคัญคือแรงงานอิสระ (รับจ้าง) และแรงงานของชวานาเอง ขณะที่คำอธิบายอีกด้าน⁵⁰ เห็นว่ามีความคลี่คลายในเรื่องของแรงงานมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงภายในสังคมที่รองรับและก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงโดยรัฐได้ผ่อนปรนกฎเกณฑ์ลงประกอบกับความคลายตัวของระบบการควบคุมกำลังคน เป็นผลให้เกิดแรงงานอิสระมากขึ้น เกิดชนชั้นกลาง กฎมพี และการขยายตัวทางเศรษฐกิจแม้มีความเห็นต่างกันบ้างแต่ก็ได้ขัดแย้งกัน ในเรื่องของแรงงานนั้นเห็นว่าระบบไพร่และทาส เป็นอุปสรรคต่อขยายตัวทางเศรษฐกิจ แรงงานอิสระชาวจีนและการเลิกระบบไพร่และทาสมีความสำคัญต่อการปลดปล่อยแรงงาน อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องนี้มีอยู่น้อยมากมักเป็นการ ศึกษาอย่างกว้างๆ และคงเน้นที่แรงงานจีน (ไพร่

⁴⁹ ฉัตรทิพย์ ภาคสุภา และคณะ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527). JAMES C. INGRAM, ECONOMIC CHANGE IN THAILAND SINCE 1850, (STANFORD : STANFORD U. PRESS, 1955). สุนทรื อาสะไวย์, บทบาทของรัฐบาล และเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีประวัติโครงการรังสิต, (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโครงการตำราฯ, 252) สตัน, "สังคมชนบทและเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับข้าวในประเทศไทย พ.ศ. 1880-1930 แปลโดย พรภิรมย์ เอี่ยมธรรมและคณะ, (เชียงใหม่ : สำนักหอสมุดเชียงใหม่, 2528 (จัดสำเนา) ฉัตรทิพย์ นาคสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต,

ลาว จากภาคอีสาน มีงานที่ให้ความใส่ใจกับแรงงานทาส)⁵¹ ที่ใช้ในการผลิต ทั้งขณะที่
เป็นทาสและหลังจากได้รับอิสระจากการเลิกทาสโดยเป็นผู้เช่าที่นาจากนายเดิม

ในส่วนของการศึกษาเรื่องทาสโดยตรง กล่าวถึงทาสกับเศรษฐกิจว่าทาสมีใช้แรง
งานหลักในการผลิต แต่ทาสก็มีความสำคัญคือเป็นผู้สถาบันทางเศรษฐกิจในตัวเองมีค่าเป็น
ทรัพย์สิน (ในการจํานำ กุ้ยม ชาย)⁵²

จากหลักฐานที่ปรากฏทาสมีใช้แรงงานที่สูญเปล่า แต่ทว่ามีบทบาทในทางสังคม
และเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับไพร่ ซึ่งประเด็นนี้จํานำไปสู่ภาพชีวิตของทาสในสังคมในอีกรูป
แบบหนึ่งที่แลเห็นฐานะบทบาทและการเคลื่อนไหวของทาสซึ่งสอดคล้องกับอดีตสังคมในขณะนั้น
และนำไปสู่การสลายตัวของระบบ จนกระทั่งมีการเลิกทาสในปี พ.ศ. 2448

⁵⁰ อาทิ LISA HONG, THAILAND IN THE NINETEENTH CENTURY :
EVOLUTION OF THE ECONOMY SOCIETY (SINGAPORE : INSTITUTE OF
SOUTHEAST ASIA STUDIES, 1984) นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่อและใบเรือ,
2522. อัญชลีย์ สุธาส์พันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่อสังคม,
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนก ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).
นันทิยา สว่างวุฒิศรธรรม, "การควบคุมกำลังคนสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร",
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524)

⁵¹ สุนทรื อาสะไวย์, บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณา
เฉพาะกรณีประวัติโครงการรังสิต (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราฯ). ทวีศิลป์ สิบ
วันนะ, การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
2519)

⁵² Chatchai Panananon siamese "Slavery" the institution
and its abolition", 2526 และ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. "การศึกษาเรื่องทาสใน
สมัยรัตนโกสินทร์", 2526.

บทสรุปของบทนำอยู่ที่ว่า การรับรู้และภาพของทาสตลอดจนภาวะการชกของความรู้อและการศึกษาเรื่องทาส มิใช่มาจากแนวคิดตะวันตกอย่างที่เป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปไม่ แต่ทว่าภาวะดังกล่าวเกิดจากพัฒนาการทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลต่อรับรู้และการศึกษา ประวัติศาสตร์เรื่องทาส ทำให้ความสนใจเบี่ยงเบนไปจากประเด็น "การเลิกทาสซึ่งเป็นกิจกรรมของกษัตริย์" ไปสู่ "ภาวะทาส" ซึ่งเป็นเรื่องของประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองโดยตรง

สำหรับวิทยานิพนธ์นี้ใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Methodology) และแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) ในการตรวจสอบประเมินคุณค่าของหลักฐานและการสร้างคำอธิบายที่มีลักษณะพลวัต (Dynamic) ให้มีความสอดคล้องกลมกลืนกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึง ลักษณะการดำรงอยู่ของทาสทั้งในด้านบทบาทฐานะ และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในลักษณะที่สัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังนำไปสู่ความเข้าใจสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ในอีกแง่มุมหนึ่ง รวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ของสามัญชน